

Rima BACEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ MONOFTONGŲ PRIEGAIÐŲ FONETINIAI POŲYMIAI

1. Apie lietuvių tarmių priegaides jau turime apšiai fonetikos tyrėjų darbų. Neabejojama jų skyrimu dvigarsiniuose (dvibalsiniuose) skiemenyse, tačiau dėl ilgųjų monoftongų priegaidžių opozicijos iki šiol esama įvairių nuomonių.

Pastaruoju metu šiuo klausimu rašantys autoriai beveik visuotinai sutaria, kad visose tarmėse stipresnė ar silpnesnė ilgųjų monoftongų priegaidžių opozicija egzistuoja¹, tik teigiama, kad priegaidžių požymiai tarmėse nevienodi (plg. Vaitkevičiūtė 1995, 89). Todėl dauguma priegaidėms skirtų darbų yra eksperimentinio pobūdžio, jais siekiama nustatyti konkrečios tarmės skiriamuosius akūto ir cirkumflekso požymius. Šiaurvakarinio arealo (žemaičių, jiems artimų vakarų aukštaičių, vakarinės dalies panevėžiškių) tyrėjai dažniau teigia, kad priegaides skiria trukmės ir įvairių pagrindinio tono požymių kompleksas, taip pat bendrojo energijos lygio kitimo pobūdis (Girdenis 2001[1996], 253; Atkočaitytė 2002, 143; Kazlauskaitė 2002, 146; Bacevičiūtė 2004, 113; Kačiuškienė 2006, 38; Murinienė 2007, 185). Pietvakarinių tarmių (pietų ir rytų aukštaičių) plote, be minėtųjų požymių, dažniau pabrėžiama ir intensyvumo svarba (Leskauskaitė 2004, 188; Jaroslaviienė 2010, 79; Urbanavičienė 2010, 259).

Kita vertus, iš rašančiųjų apie bendrinės kalbos monoftongų priegaides pastaraisiais metais tenka išgirsti nuomonę, kad joje vyksta stipri niveliacija – priegaidės nesiskiria jokiais reikšmingais požymiais ir neatlieka fonologinio vaidmens (Grumadienė 1997, 100–111; Garšva 2001, 147–150; 2003, 12–16; 2005, 75–84; Kudirka 2005, 1–23).

---

¹ Pripažįstama, kad pietrytinėse tarmėse esama priegaidžių niveliacijos. Pietvakariniame plote jos skiriamos geriau, nors apie niveliaciją taip pat užsimenama (plg. Leskauskaitė 2004, 191, 192; Murinienė 2007, 186; Urbanavičienė 2010, 259 ir kt.).

2. Šio straipsnio **tikslas** – pabandyti išsamiau aptarti bendrinės kalbos pamatu esančios vakarų aukštaičių kauniškių (VAK) tarmės monoftongų priegaidžių požymius, lyginant kelių skirtingų šnektų (Šakių, Marijampolės, Prienų) eksperimentinių tyrimų duomenis. Plačiau apžvelgiamas paskiausiai atliktas Marijampolės šnektos tyrimas.

3. VAK monoftongų priegaidžių išsamių tyrimų iki šiol negausu. Vieni iš pirmųjų jas tyrė A. Girdenis ir A. Pupkis (2000[1974], 272–283). Diktoriais buvo pasirinkti žmonės, kilę iš įvairių kauniškių ploto vietų: du iš pietinės kąpsų dalies (Kazlų Rūdės ir Vilkaviškio), trys iš šiaurinės veliuoniškių (Kudirkos Naūmiesčio, Sintautų ir Slavikų). Rezultatai neatspindi atskirų šnektų ypatumų, pateikti apibendrinant visą kauniškių plotą. Autoriai daro išvadą, kad VAK monoftongų priegaidės gali daugiau ar mažiau skirtis trukme, pagrindinio tono ir intensyvumo viršūnių padėtimi. Patikimiausias ilgųjų balsių priegaidžių požymis – trukmė, o intensyvumo ir ypač tono rodikliai labiau susiję su frazės intonacija negu su priegaide. Maždaug vienodomis sąlygomis akūtiniai balsiai dažniausiai būna trumpesni, jų pagrindinio tono ir intensyvumo viršūnės pasirodo anksčiau negu cirkumfleksinių balsių. Taip pat teigiama, jog „akūtinųjų balsių spektras (ypač F₂ zonoje) iš pat pradžių yra energingas, o cirkumfleksinių balsių energija stiprėja labai tolydžiai“ (Girdenis, Pupkis 2000[1974], 278). Panašias išvadas yra priėjusi ir V. Vaitkevičiūtė (1995, 89). Jos nuomone, diktorius veliuoniškis, kilęs nuo Šakių, akūto ir cirkumflekso skirtumą reiškia visais prozodiniais požymiais, bet pagrindiniai yra trukmė ir pagrindinis tonas.

Pastaraisiais metais gana išsamiai ištirtos VAK šiaurinės dalies – Šakių šnektos – monoftongų priegaidės. Paminėtina, kad ir iš klausos šioje šnekte priegaidės gana aiškiai skiriasi. Akūtas girdimas kaip trumpesnis ir staigesnis, cirkumfleksas – kaip ilgesnis ir tolydesnis. Jos atlieka distinktyvinę funkciją, tokios žodžių poros, kaip pvz.: *tī-sta* ‘tįsta ~ tinsta’ : *tī-sta* ‘tįsta’, *kó-ši* ‘kóšė’ : *kō-ši* ‘kōšė’, *rú-ksta* ‘rúgsta’ : *rū-ksta* ‘rūksta’, *pí-k* ‘pýk ~ pink’ : *pī-k* ‘pýk’, *cí-psi* ‘cýpsi’ : *cī-psi* ‘cýpsi’, *sé-jei* ‘sėjai’ : *sē-jei* ‘sējai’, *skí-rei* ‘skýrei’ : *skī-rei* ‘skýriai’, gerai skiriamos tiek vyresnių, tiek jaunesnių pateikėjų².

² Artimiausioje ateityje numatoma atlikti audicinius Šakių šnektos priegaidžių tyrinėjimus.

Eksperimentiškai ištyrus Šakių šnektos priegaides (žr. Bacevičiūtė 2004, 79–113), pasitvirtino A. Girdenio ir A. Pupkio nustatytos tendencijos: ryškiausiai balsinių skiemenų akūtas ir cirkumfleksas skyrėsi trukme ir pagrindinio tono viršūnių padėtimi. Visais tirtais atvejais cirkumfleksiniai balsiai buvo ilgesni už akūtinus, trukmės santykis 1,22 : 1 (plg. santykį bk 1,12 : 1; žr. Pakerys 1982, 157), trukmės skirtumus patvirtino statistinis vertinimas. Taip pat nustatyta, kad akūtinių balsių pagrindinio tono viršūnės iškyla žymiai anksčiau – praėjus vidutiniškai 35%, o cirkumfleksinių – 56% viso garso tarimo laiko. Be to, akūtinių balsių pagrindinio tono viršūnės iškyla aukščiau (skirtumas – 1,06 pt). Skiriasi ir pagrindinio tono dinamikos pobūdis: akūtinių balsių tonas greičiau pakyla ir didžiąją laiko dalį krinta, o cirkumfleksinių – didesniąją laiko dalį palengva kyla ir mažesniąją krinta. Apibendrinant šiuos tyrimus, galima teigti, kad Šakių šnektos priegaidės yra labiau toninio negu dinaminio pobūdžio. Tuo jos ypač artimos pietų žemaičių raseiniškių tarnei, kur nustatyti labai panašūs priegaidžių pagrindinio tono požymiai (Atkočaitytė 2002, 131, 132).

Pats naujausias išsamus VAK priegaidžių tyrimas skirtas rytiniame pakraštyje esančiai Prienų šnektai (Jaroslaviėnė 2010, 75–85). Šnektą artima pietų aukštaičiams, todėl tikėtina, kad jai būdingesnės prozodijos ypatybės, siejančios su pietrytiniu arealu. J. Jaroslaviėnės eksperimentinis tyrimas parodė, kad Prienų šnekte cirkumfleksiniai balsiai irgi ilgesni už akūtinus, tačiau trukmės skirtumas labai nedidelis, daug mažesnis negu šiaurinėse kauniškių šnektose (santykis maždaug 1,12 : 1). Galima manyti, kad šiuo atžvilgiu prieniškių balsiniai skiemenys artimesni pietų ir rytų aukštaičiams, kur trukmė yra mažiau svarbus priegaidžių skiriamasis požymis (plg.: Leskauskaitė 2004, 182, 183; Urbanavičienė 2010, 251). Be to, be pagrindinio tono požymių, kurie Prienų šnekte nustatyti panašūs kaip ir šiaurinėje VAK dalyje, prieniškių priegaidėms svarbesnis ir intensyvumas. Tai taip pat priartina šią šnektą prie pietrytinio Lietuvos ploto (plg. Leskauskaitė 2004, 188; Urbanavičienė 2010, 254). Kartu pripažįstama, kad Prienų šnekte ilgųjų balsių priegaidės skiriamos silpniau negu VAK Šakių šnekte (Jaroslaviėnė 2010, 105). Pietų ir rytų Lietuvoje priegaidžių niveliacija taip pat daug ryškesnė (Leskauskaitė 2004, 194 ir kt.; Urbanavičienė 2010, 259, 262 ir kt.).

4. Toliau apžvelgiami Marijampolės šnektos monoftongų priegaidžių tyrimo rezultatai. Tiriamoji medžiaga užrašyta iš 7 diktorių (4 moterų ir 3 vyrų, gerai mokančių gimtąją šnektą, amžiaus vidurkis maždaug 65 m.) Svetlicos kaime, esančiame maždaug 10 km į pietvakarius nuo Marijampolės. Šnektą priklauso pietinei VAK daliai – kàpsams, kurių ryškiausios ypatybės šios: gana gerai išlaikomi nekirčiuoti ilgieji balsiai, žodžio pradžioje netariamas balsis *e* bei ilginami pirmieji akūtinių dvigarsių *i*, *u* + *R* dėmenys.

Diktoriams pateiktos trumpos trijų žodžių konstatuojamosios frazės, tiriamasis žodis viduryje, pabrėžtas loginiu kirčiu. Jie laisvai kelis kartus ištarė frazes, kurias pasakydavo įrašytoja, taip pat gerai mokanti tiriamąją šnektą³. Priegaidės tirtos šiose frazėse ir žodžiuose: *visá.i skí-stas tas_keušinis* : *jis_labaĩ. pĩ-ksta an_màne.s, kisiẽlu. skí-sta. išvirẽ. : labaĩ. tĩ-sta tas_mekstĩnis, iĩ.gai tí-ko. tas_ká.tinas* : *jeu_aptĩ-ko. perkũ-nas, šĩ-met pũ-sta to.z_bũ.lvẽ.s* : *bá.čka. pũ-sta. padá.rẽ., jeu_rũ-ksta ko.pũ-stai* : *smarĩ.kei rũ-ksta tas_ká.minas, labaĩ. kíetas tas_mẽ.dis* : *visa. tiẽsa. pasá.kẽ., visa. kũopa. atvá.rẽ. : iĩ.gai ruõštas taz_bá.lũs*. Analizuota tiriamųjų garsų trukmė, pagrindinis tonas ir intensyvumas, kokybė nebuvo tirta, manant, kad ji mažiau susijusi su priegaidėmis. Visi matavimai atlikti kompiuterine programa PRAAT, statistinis rezultatų vertinimas – programa STUDENT.EXE, grafikai braižyti programa EXCEL 2007 (plačiau apie įrašymo ir eksperimentinės analizės metodiką žr. B a c e v i č i ū t ė 2004, 18–22).

Pastebėtina, kad klausantis tarminių įrašų bei įrašytos medžiagos šiam tyrimui, susidarė įspūdis, kad Marijampolės šnektoje priegaidės gerokai skiriasi nuo šiaurinių VAK apylinkių. Iš klausos sunku nustatyti aiškesnius akūto ir cirkumfleksio požymius, atrodo, kad priegaidžių niveliacija čia stipresnė⁴. Todėl priegaidžių požymius bandyta nustatyti eksperimentiniu būdu.

Trukmė. Prieš pradėdant tyrimą, tikėtasi, kad ir Marijampolės šnektoje ilgesni galėtų būti cirkumfleksiniai balsiai. Toks santykis yra bendrinėje lietuvių kalboje ir daugelyje tarmių, nors skirtingose tarmėse trukmės skirtumas nevienodas (plg.: Pakerys 1982, 157; Kačiuškienė, Girdenis

³ Esu labai dėkinga kolegei Onai Aleknavičienei, padėjusiai atlikti šį darbą.

⁴ Šį įspūdį remia ir tai, jog klausantis įrašų iš pietinių VAK šnektų daug dažniau nei šiaurinėse teko išgirsti tokių formų kaip, pvz.: *miẽzus* ‘miežiūs’, *kviẽčũs* ‘kviečiūs’, *žĩ-dũs* ‘žydūs’.

2001[1997], 282; Leskauskaitė 2004, 183; Urbanavičienė 2010, 251; Jaroslaviėnė 2010, 75 ir kt.).

Tirtųjų balsių atskirų diktorių trukmės duomenys pateikti 1-oje lentelėje. Matyti, kad priegaidžių trukmės santyktai Marijampolės šnektje įvairuoja. Šiek tiek dažniau ilgesni yra cirkumfleksiniai balsiai, tačiau nemažai ir priešingų atvejų, taigi aiškių priegaidžių trukmės skirtumų nenustatyta. Ryškiausiai trukme skyrėsi pora *sk<i>sta* : *t<i>sta* – visi diktoriai čia tarė ilgesnį cirkumfleksinį balsį⁵.

1 lentelė. Akūtinųjų ir cirkumfleksinių balsių trukmė (atskirų diktorių vidurkiai)

Diktorius Pavyzdys	Nr.1	Nr. 2	Nr. 3	Nr. 4	Nr. 5	Nr. 6	Nr. 7	Vid.	Ilgesnio cirkumflekso atvejai
<i>sk<i>stas</i> <i>p<i>ksta</i>	174 228	130 165	117 114	124 164	148 153	142 143	127 103	137 153	5
<i>sk<i>sta.</i> <i>t<i>sta</i>	214 231	141 166	108 141	176 201	145 163	140 151	133 151	151 172	7
<i>t<i>ko.</i> <i>t<i>ko.</i>	163 147	174 179	135 129	151 165	131 125	131 146	141 129	147 146	3
<i>p<u>sta</i> <i>p<u>sta.</i>	223 210	168 184	124 132	182 165	154 136	162 158	146 157	166 163	3
<i>r<u>ksta</i> <i>r<u>ksta</i>	184 173	136 118	97 121	146 187	141 134	149 115	98 106	136 136	3
<i>k<ie>tas</i> <i>t<ie>sa.</i>	194 252	155 240	152 147	204 217	165 177	168 192	155 169	170 199	6
<i>k<uo>pa.</i> <i>r<uo>štas</i>	242 225	211 202	154 157	204 205	188 170	172 175	171 181	192 188	4
Ilgesnio cirkumflekso atvejai	3	5	4	6	3	5	5		

Aiškesnių tendencijų neparodė ir apibendrinti priegaidžių trukmės rezultatai (žr. 2-ą lent. ir 1 pav.). Trijų lygintų porų (*sk<i>stas* : *p<i>ksta*,

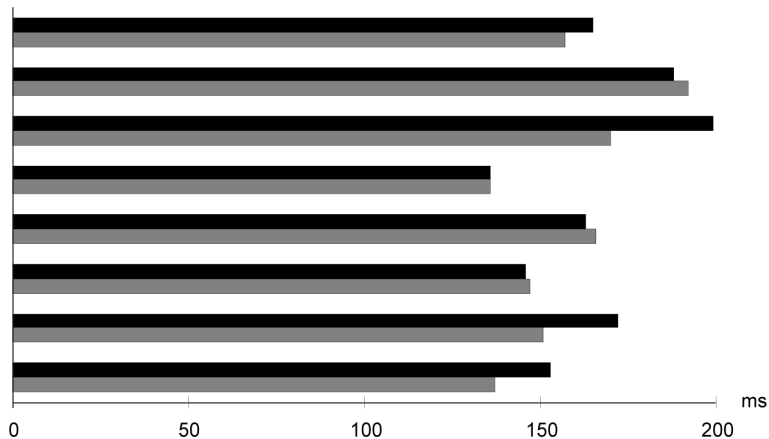
⁵ Galima manyti, kad priegaidės vis dėlto geriau linkę skirti vyresni šnektos atstovai – geriausiai jos skirtos 87 metų sulaukusio diktoriaus Nr. 4.

sk<i>sta. : t<i>sta, k<ie>tas : t<i>sa.) ilgesni yra cirkumfleksiniai balsiai, kitais atvejais trukmė labai panaši ar net ilgesni akūtiniai balsiai. Bendrieji vidurkiai rodo, kad šiek tiek ilgesni linkę būti cirkumfleksiniai balsiai. Tačiau tokie trukmės skirtumai aiškiai per maži ir nepatvirtinami statistinio vertinimo kriterijais. Visais tirtais atvejais 95% pasikliaujamieji intervalai susikerta ar net persidengia, o apskaičiuotosios Studento kriterijaus reikšmės yra mažesnės už 95% tikimybės reikšmes. Taigi galima teigti, kad tirtosios formos trukmė reikšmingai nesiskiria.

2 lentelė. Apibendrinta akūtinių ir cirkumfleksinių balsių trukmė⁶

<i>Pavyzdys</i>	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95% <i>pasikl. int.</i> (<i>ms</i>)	$t \geq t_a$
<i>sk<i>stas</i>	24	137	19,3	14	120 ÷ 155	$t = 0,9 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>p<i>ksta</i>	24	153	40,9	27	115 ÷ 191	
<i>sk<i>sta.</i>	23	151	34,2	23	119 ÷ 183	$t = 1,18 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>t<i>sta</i>	24	172	32,4	19	142 ÷ 202	
<i>t<i>ko.</i>	24	147	16,8	12	131 ÷ 162	$t = 0,09 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>t<i>ko.</i>	24	146	20,3	14	127 ÷ 165	
<i>p<u>sta</i>	24	166	31,2	19	137 ÷ 194	$t = 0,16 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>p<u>sta.</i>	23	163	27,1	17	138 ÷ 188	
<i>r<u>ksta</i>	24	136	30,5	22	108 ÷ 164	$t = 0,03 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>r<u>ksta</i>	24	136	31,3	23	107 ÷ 165	
<i>k<ie>tas</i>	23	170	20,6	12	151 ÷ 189	$t = 1,74 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>t<i>sa.</i>	24	199	38,6	19	163 ÷ 234	
<i>k<uo>pa.</i>	24	192	29,7	16	164 ÷ 219	$t = 0,27 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>r<uo>štas</i>	24	188	23,7	13	166 ÷ 210	
<i>Akūtas</i>		157	20,2	13	138 ÷ 176	$t = 0,72 < t_{(0,95)} = 2,18$
<i>Cirkumfl.</i>		165	22,7	14	144 ÷ 186	

⁶ Simbolių reikšmės: *n* – realizacijų skaičius, *x* – aritmetinis trukmės vidurkis (*ms* – milisekundėmis), *s* – standartinis nuokrypis, *v* – variacijos koeficientas, *pasikl. int.* – pasikliaujamasis intervalas, *t* – Studento kriterijaus reikšmė, *t_a* – kritinė tikimybės reikšmė (skliausteliuose pateiktas patikimumo lygmuo).

1 pav. Apibendrinta akūtinųjų (pilka spalva) ir cirkumfleksinių (juoda spalva) balsių trukmė

Pagrindinis tonas. Kalbotyros darbuose neginčijamai pripažįstama, kad pagrindinio tono požymiai svarbūs ir bendrinės lietuvių kalbos, ir tarmių priegaidėms. Tačiau jų nustatymą labai komplikuoja frazės intonacijos poveikis. Pastarųjų metų darbuose vieningai laikomasi nuomonės, kad lietuvių priegaidės yra mišrios prigimties, tarp fonetinių požymių visuomet nurodomas ir pagrindinis tonas (Pakerys 1982, 189; Vaitkevičiūtė 1995, 9 ir kt.). Taigi vienoks ar kitoks pagrindinio tono požymių kitimas bei jų sąveika neabejotinai turi įtakos priegaidžių skyrimui.

Tirtųjų marijampoliškių balsių pagrindinio tono duomenys pateikti 3-oje lentelėje. Matuoti visi priegaidžių diferenciacijai svarbūs tono požymiai: vidutinis lygis, viršūnių reikšmės (max), viršūnių iškilimo laikas bei diapazonas. Tenka pripažinti, kad aiškesnių šios šnektos priegaidžių skirtumų neparodė nė vienas iš tono požymių, visi jie labai įvairuoja. Paminėtina nebent tai, jog akūtas šiek tiek dažniau esti aukštesnio pagrindinio tono: aukštesnis vidutinis tono lygis nustatytas trijų porų akūtinuosiuose balsiuose, aukštesnė viršūnė – keturiuose iš septynių. Tono viršūnių iškilimo laikas ir diapazonas irgi yra arba labai panašūs, arba įvairuoja.

3 lentelė. Akūtinųjų ir cirkumfleksinių balsių pagrindinio tono duomenys⁷

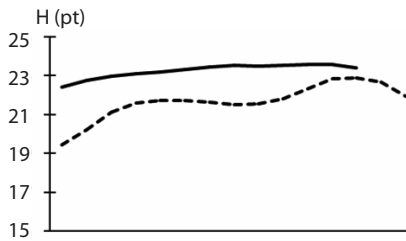
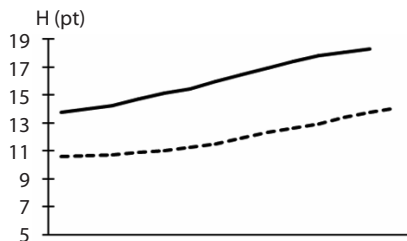
<i>Pavyzdys</i>	<i>Vid. lygis (pt)</i>	<i>Max (pt)</i>	<i>Max laikas (%)</i>	<i>Dp (pt)</i>	<i>Pastabos</i>
<i>sk<i>→stas</i> <i>p<i>→ksta</i>	14,62 14,62	15,5 15,47	53 62	1,83 1,88	<i>Vid. lygis, max ir diapazonas labai panašūs, cirkumfl. viršūnės šiek tiek vėliau</i>
<i>sk<i>→sta.</i> <i>t<i>→sta</i>	13,83 14,47	14,55 15,51	51 70	1,63 2,21	<i>Cirkumfl. aukštesnio tono, viršūnės vėliau, diapazonas platesnis</i>
<i>t<i>→ko.</i> <i>t<i>→ko.</i>	14,7 13,53	15,83 14,32	68 51	2,45 1,68	<i>Cirkumfl. žemesnio tono, viršūnės anksčiau, diapazonas siauresnis</i>
<i>p<u>→sta</i> <i>p<u>→sta.</i>	15,62 14,47	16,5 15,5	60 66	2,32 2,4	<i>Cirkumfl. žemesnio tono, viršūnių iškilimo laikas panašus, diapazonas šiek tiek platesnis</i>
<i>r<u>→ksta</i> <i>r<u>→ksta</i>	15,55 13,7	16,61 14,47	67 57	2,4 1,87	<i>Cirkumfl. žemesnio tono, viršūnės anksčiau, diapazonas siauresnis</i>
<i>k<ie>tas</i> <i>t<ie>sa.</i>	12,67 12,95	13,79 14,13	54 50	2,47 2,7	<i>Cirkumfl. aukštesnio tono, viršūnių iškilimo laikas panašus, diapazonas platesnis</i>
<i>k<uo>pa.</i> <i>r<u>→štas</i>	13,28 13,39	14,78 14,36	50 54	3,7 2,29	<i>Vid. lygis, max ir viršūnių iškilimo laikas panašūs, diapazonas siauresnis</i>

Tirtųjų balsių pagrindinio tono kreivių pavyzdžių pateikta 2–5 paveiksluose⁸. Kreivių trajektorijos nevienodos, grafikai atspindi tik tai, jog akūtiniai balsiai dažniau yra aukštesnio tono. Kitų priegaidžių skirtumų grafikuose įžvelgti sunku, matyti, kad tiek akūto, tiek cirkumflekso pagrindinis tonas dažniausiai palengva kyla visą tarimo laiką.

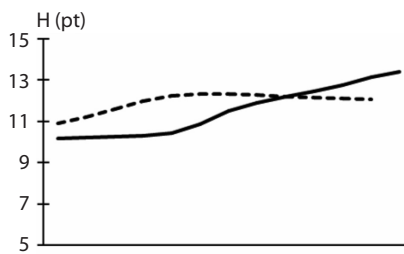
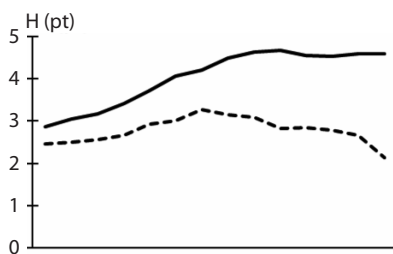
⁷ *Vid. lygis* – pagrindinio tono reikšmių (*pt* – *pustoniais*) vidurkis visą tarimo laiką; *max* – aukščiausias pagrindinio tono kreivės pakilimo taškas, viršūnė; *max laikas* – pagrindinio tono viršūnės iškilimo laikas nuo garso tarimo pradžios (*procentais*); *Dp* – pagrindinio tono kitimo diapazonas, skirtumas tarp aukščiausio ir žemiausio taško. Skaičiuoti ir visi analogiški intensyvumo parametrai (*dB* – *decibelais*), pateikti 4-oje lentelėje.

⁸ Braižytos atsitiktiniu būdu pasirinktų diktorių ir žodžių pagrindinio tono ir intensyvumo kreivės. Visų pavyzdžių jos irgi įvairuoja, todėl atspindinčių bendresnes tendencijas rasti sunku.

2, 3 pav. Akūtinųjų (—) ir cirkumfleksinių (- - -) balsių pagrindinio tono kreivės žodžiuose *sk<i>stas* : *p<ĩ>ksta* ir *p<ũ>sta* : *p<ũ>sta*.

4, 5 pav. Akūtinųjų (—) ir cirkumfleksinių (- - -) balsių pagrindinio tono kreivės žodžiuose *k<ie>tas* : *t<iẽ>sa.*, *k<uo>pa* : *r<uõ>štas*

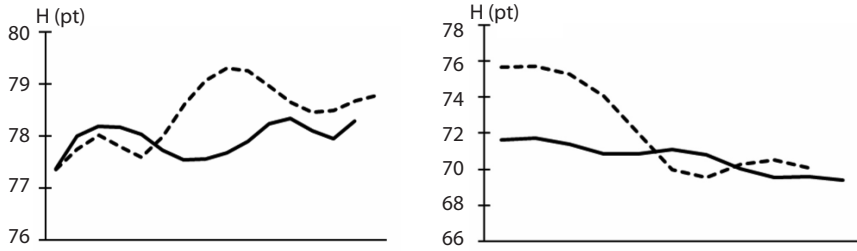
Intensyvumas. Tarp priegaidžių skiriamųjų fonetinių požymių visi autoriai įprastai nurodo ir įvairius intensyvumo parametrus. Teigiama, kad bendrinėje lietuvių kalboje intensyvumo poveikis priegaidėms mažiau pastebimas, tačiau pabrėžiama, kad jis mažiau susijęs su frazės intonacija, todėl galima tiksliau nustatyti priegaidžių ir intensyvumo sąsają (Pakerys 1982, 175). Nustatyta, jog kai kuriose tarmėse intensyvumo požymiai priegaidėms skirti ypač reikšmingi (Eidukaitienė 1977, 23; Kosienė 1982, 67; Bukantis 1984, 22).

Tirtųjų balsių intensyvumo požymių matavimo rezultatai pateikti 4-oje lentelėje. Skaičiuoti visi tie patys rodikliai kaip ir pagrindinio tono. Deja, ir intensyvumo matavimai aiškesnių marijampoliškių priegaidžių skirtumų neatskleidė. Iš visų požymių paminėti galima nebent tik platesnį cirkumfleksinių balsių intensyvumo diapazoną – jis nustatytas keturioje iš septynių tirtų porų. Kiti požymiai, kaip ir pagrindinio tono, arba labai įvairuoja, arba išvis nesiskiria.

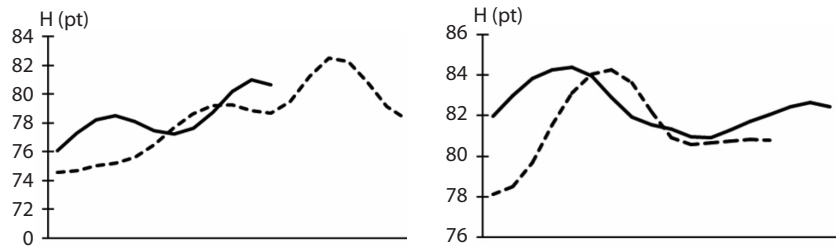
4 lentelė. Akūtiniių ir cirkumfleksinių balsiių intensyvumo duomenys

Pavyzdys	Vid. lygis (dB)	Max (dB)	Max laikas (%)	Dp (dB)	Pastabos
<i>sk<í>stas</i>	75,56	76,78	50	2,5	<i>Cirkumfl. intensyvesnis, diapazonas platesnis; viršūnės pasirodo vėliau.</i>
<i>p<ĩ>ksta</i>	77,05	78,84	62	4,1	
<i>sk<í>sta.</i>	76,22	77,5	60	2,94	<i>Cirkumfl. intensyvesnis, diapazonas platesnis; viršūnės pasirodo šiek tiek vėliau.</i>
<i>t<ĩ>sta</i>	76,83	78,75	62	4,21	
<i>t<í>ko.</i>	76,95	78,36	57	2,91	<i>Cirkumfl. šiek tiek intensyvesnis, diapazonas ir viršūnių pasirodymo laikas panašus.</i>
<i>t<ĩ>ko.</i>	77,34	78,5	49	2,8	
<i>p<ú>sta</i>	77,09	78,7	50	3,27	<i>Cirkumfl. mažiau intensyvus, diapazonas platesnis, viršūnių pasirodymo laikas panašus.</i>
<i>p<ũ>sta.</i>	75,73	77,66	56	4,11	
<i>r<ú>ksta</i>	77,71	78,88	42	2,8	<i>Cirkumfl. mažiau intensyvus, diapazonas platesnis; viršūnių pasirodymo laikas panašus.</i>
<i>r<ũ>ksta</i>	75,26	76,88	41	3,76	
<i>k<ie>tas</i>	77,83	81,28	71	7,39	<i>Intensyvumo vid. lygis, max ir diapazonas panašūs, cirkumfl. viršūnės pasirodo šiek tiek anksčiau.</i>
<i>t<iẽ>sa.</i>	77,63	81,18	63	7,03	
<i>k<úo>pa.</i>	78,86	82,83	65	8,74	<i>Intensyvumo vid. lygis, max ir viršūnių pasirodymo laikas panašūs, cirkumfl. diapazonas siauresnis.</i>
<i>r<uõ>štas</i>	79,05	82,1	60	6,49	

Lyginant akūto ir cirkumflekso intensyvumo grafikus (žr. 6–9 pav.), matyti, kad jų kitimo trajektorijos gana sudėtingos, linijos laužytos, daugiau išskylančių viršūnių, yra ir krintančio, ir kylančio pobūdžio kreivių. Galima įžvelgti, jog grafikai patvirtina skaičiavimais nustatytą tendenciją, kad cirkumfleksinių balsiių intensyvumo kitimo diapazonas šiek tiek platesnis. Be to, atrodo, kad cirkumflekso kreivės pakyla aukščiau negu akūto, galima manyti, kad cirkumfleksiniai balsiai dažniau yra intensyvesni.

6, 7 pav. Akūtinių (—) ir cirkumfleksinių (- - -) balsių intensyvumo kreivės žodžiuose *sk<acute>i>sta* : *t<acute>i>sta* ir *r<acute>u>ksta* : *r<acute>u>ksta*

8, 9 pav. Akūtinių (—) ir cirkumfleksinių (- - -) balsių intensyvumo kreivės žodžiuose *k<acute>ie>tas* : *t<acute>i>sa*, *k<acute>uo>pa* : *r<acute>u>štas*

5. Išvados. Apibendrinant šį ir ankstesnius VAK priegaidžių tyrimus galima daryti šias išvadas.

- Eksperimentinis Marijampolės šnektos monoftongų tyrimas neparodė aiškių priegaidžių skirtumų. Tirtųjų žodžių porų balsių fonetiniai požymiai įvairuoja. Vienose porose priegaidžių opozicija aiškesnė, kitose – blankesnė. Priegaidžių požymiai šiek tiek geriau išryškėjo vyresniosios kartos diktorių ištartuose žodžiuose.
- Su balsių priegaidėmis galima sieti šiuos požymius: cirkumfleksiniai balsiai dažniau linke būti ilgesni ir jų intensyvumo kitimo diapazonas platesnis; akūtiniam balsiams dažniau būdingos aukštesnės pagrindinio tono viršūnės. Tačiau šie požymiai nėra būdingi visiems tirtiems žodžiams, kai kuriuose iš jų požymių santykiai visiškai priešingi.
- Lyginant Marijampolės šnektos monoftongų priegaidžių požymius su Šakių ir Prienų šnektų analogiškais tyrimais, galima teigti, kad marijampoliškių priegaidžių niveliacija stipriausia, geriau priegaidės skiriamos

rytiniams kauniškiams priklausančioje Prienų šnekte, o geriausiai – šiaurinėje kauniškių dalyje, esančioje arčiau žemaičių ploto.

- Apibendrinant viso VAK ploto monoftongų priegaidžių požymius, galima bandyti išskirti du kauniškių „prozodinius arealus“. Pirmąjį sudarytų šiaurvakarinė dalis, besisiejanti su žemaičių šnektomis, maždaug sutampanti su galūnių trumpinimo riba, pasižyminti trumpųjų balsių atvirumu ir aiškia kokybine ilgųjų ir trumpųjų balsių diferenciacija. Šiose šnektose monoftongų priegaidžių opozicija realizuojama gana aiškiais fonetiniais požymiais, iš kurių ryškiausi – trukmė ir pagrindinio tono viršūnių iškilimo laikas. Antrajam arealui galima priskirti pietrytinę kauniškių dalį (Marijampolės, Prienų šnektas bei dešinėje Nemuno pusėje esantį plotą), kuriai nebūdingas trumpųjų balsių atvirumas, joje mažesnis kokybinis trumpųjų ir ilgųjų balsių skirtumas. Šiame areale ilgųjų balsių priegaidžių opozicija blankesnė, daugiau niveliacijos požymių. Be trukmės ir pagrindinio tono, šio ploto šnektose priegaidžių skyrimui svarbesni yra ir intensyvumo požymiai. Šių arealų išskyrimas kol kas yra tik pirminis, ateityje reikalaujantis daugiau išsamesnių kauniškių vokalizmo ir prozodijos tyrimų.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ СЛГОВЫХ ИНТОНАЦИЙ МОНОФТОНГОВ В ЗАПАДНО-АУКШТАЙТСКОМ КАУНАССКОМ ДИАЛЕКТЕ

Резюме

В статье обсуждаются экспериментальные исследования слоговых интонаций монофтонгов западно-аукштайтского каунасского диалекта, сравниваются данные трех разных говоров – Шакайского, Пренайского и Мариямпольского, наиболее обширно описывается Мариямпольский говор.

По данным экспериментальных исследований в Мариямпольском говоре не удалось выявить четких фонетических признаков, присущих акуту и циркумфлексу. Таким образом, можно считать, что в этом говоре проявляется частичная нивеляция⁹ слоговых интонаций.

В Шакайском и Пренайском говорах фонетические признаки слоговых интонаций четче. Особенно хорошо слоговые интонации различаются в Шакай-

⁹ См. сноску 1 на стр. 285 (прим. ред.).

ском говоре, находящемся в северной части диалекта, недалеко от жемайтских говоров. Отличительными признаками слоговых интонаций Шакайского говора можно считать количество и время достижения вершин основного тона. В Прейнайтском говоре тоже имеется оппозиция слоговых интонаций: они характеризуются признаками количества, основного тона и интенсивности.

Общие результаты исследования показывают, что в каунасском диалекте можно выделить два просодических ареала: северо-западный и юго-восточный. В первом из ареалов слоговые интонации различаются лучше и характеризуются прежде всего признаками количества и основного тона. Во втором сильнее проявляется нивеляция слоговых интонаций, причем им присущи дополнительные признаки интенсивности.

LITERATŪRA

Atkočiaitytė Daiva 2002, *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bacevičiūtė Rima 2004, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bukantis Jonas 1984, Prozodiniai varniškių priegaidžių požymiai, *Jaunųjų filologų darbai* 1, 11–22.

Eidukaitienė Eugenija Vytautė 1977, Kupiškėnų monoftonų priegaidės, *Kalbotyra* 28(1), 18–23.

Garšva Kazimieras 2001, Kirčiuotų trumpųjų ir pusilgių skiemenų „priegaidės“, *Kalbotyra* 50(1), 147–150.

Garšva Kazimieras 2003, Lietuvių kalbos priegaidės, *Kalbų studijos* 4, 12–16.

Garšva Kazimieras 2005, *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Girdenis Aleksas 2001[1996], Energetinė šiaurės žemaičių tarmės priegaidžių fonetinės prigimties interpretacija, in Idem, *Kalbotyros darbai 3: 1988–2000*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 243–256.

Girdenis Aleksas, Aldonas Pupkis 2000[1974], Pietinių vakarų aukštaičių priegaidės, in Idem, *Kalbotyros darbai 1: 1962–1974*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 272–283.

Grumadienė Laima 1997, Tarmių priegaidžių atspindžiai miesto žmonių kalboje: eksperimentinis tyrimas, *Linguistica Lettica* 1, 100–111.

Jaroslaviėnė Jurgita 2010, *Rytinių kauniškių Prienų šnektos fonologija*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Kačiušienė Genovaitė 2006, *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kačiušienė Genovaitė, Aleksas Girdenis 2001[1997], Rytų aukštaičių ir šiaurės žemaičių priegaidės: bendrybės ir skirtumai, in Idem, *Kalbotyros darbai 3: 1988–2000*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 279–284.

Kazlauskaitė Rūta 2002, *Pašušvio šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Kosienė Otilija 1982, Rytų aukštaičių uteniškių monoftongų priegaidės, *Kalbotyra* 33(1), 61–71.

Kudirka Robertas 2005, Lietuvių bendrinės kalbos monoftongų priegaidžių akustiniai požymiai, *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 1–23.

Leskauskaitė Asta 2004, *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Murininė Lina 2007, *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pakerys Antanas 1982, *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslas.

Urbanavičienė Jolita 2010, *Svirkų šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vaitkevičiūtė Valerija 1995, *Bendrinės lietuvių kalbos priegaidės*, Vilnius: Enciklopedija.

Rima BACEVIČIŪTĖ

Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius

Lietuva

[rima.baceviciute@lki.lt]